

LIBERALİZM

Atilla Yayla

Giriş

A. Konu

Gelecekte siyasal düşünceler tarihi üzerinde çalışacak veya belirli sosyal teorileri ele alıp derinlemesine inceleyecek yazarlar için, 20. yüzyıl en ilginç ve en heyecan verici çağlardan biri olacaktır. Bugünün yazarları nasıl ki önceki asırda yazanlara göre kuramsal ve tecrübi malzeme bakımından çok daha zengin kaynaklara sahipse, o zamanın araştırmacı ve akademisyenleri de yüzyılımızın yazarlarına nispetle aynı durumda bulunacaktır. Gerçekten, geride bıraktığımız 20. asır, insanlık tarihinin, siyasî, askerî, sosyal, teknik, bilimsel, ideolojik, kısaca her bakımdan en önemlileri sayılabilecek olaylarına tanık olmuştur. İki büyük dünya savaşı, bilim ve teknolojiadaki muazzam gelişme, insanların refah düzeylerinde daha önceden hayal dahi edilmesi mümkün olmayan derecelerdeki yükselme, “enformasyon devrimi” ile dünyanın büyük bir köye dönüşmesi bunlardan yalnızca birkaç tanesidir. Siyasal teoriler açısından bakıldığında da, yüzyılımızın eşsiz olduğu görülmektedir.

Çağdaş siyasal teorilerin en önemlilerinin liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık ve faşizm-nasyonal sosyalizm başlıkları altında toplan-

bileceğini söyleyebiliriz.¹ Doğal olarak, çağdaş derken bunların bütünüyle 20. yüzyılda ortaya çıktığını ifade etmiyoruz. Hemen hemen hepsinin fikir ve uygulama olarak çok eskilere uzanan geçmişleri vardır. Yirminci yüzyılın ilginçliği, bu teorilerin her birinin belirli ölçülerde hayata aktarılmasına tanıklık etmiş olmasıdır. Dolayısıyla, siyasal teorilerle ilgilenenler, değerlendirilmek için onları bekleyen zengin ve yaygın bir kuramsal ve aktüel malzeme birikimiyle karşı karşıyadır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden “liberalizm” açısından da 20. yüzyıl son derece ilgi çekicidir. Daha on yıl öncesine kadar, haklı olarak, 20. yüzyılın liberalizmin çöküş çağı olduğu söylenmekteydi. Çünkü, 19. asrın ortalarında olgunlaşmış ve itibarlı bir teori hâline gelmiş bulunan liberalizm hiç beklenmedik bir hızla yüzyılın sonlarına doğru “irtifa” kaybetmeye başlamıştı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren yükselen, yıldızı parlayan, yalnızca aydın muhitlerinde değil, geniş halk kitleleri arasında da yaygınlık kazanmaya başlayan ideoloji sosyalizmdi. Sosyalist akımlardaki süratli ilerleme daha 19. yüzyılın ortalarında bazı liberal yazarları endişeye sevk edecek, sosyalist düşünürlerin argümanlarını çürütmek için yoğun bir *entelektüel* faaliyete girişimlerine yol açacak ancak, bu çabalar, arzuladıkları sonuçlara ulaşmaya, sosyalist fikirlerin benimsenmesini ve yayılmasını önlemeye yetmeyecekti.

Liberalizm ile sosyalizm arasındaki bu ilişkinin en ilginç taraflarından biri, liberal düşünürlerin –özellikle Spencer ve Bastiat’ın– sosyalizme karşı duydukları amansız kuşku ve hasımlığa karşılık, sosyalist yazarların kendi teorileriyle liberalizm arasında önemli bir zıtlık algılamaması ve hatta sosyalizmi, ölüm döşegindeki bir ideoloji veya sosyalizmden bir önceki safhanın teorisi olarak gördükleri liberalizmin mirasçısı olarak kabul etmesiydi. Bu eğilim, hemen hemen bütün ağırlıklı sosyalist akımlar için geçerliydi. Evrimci-demokrat sosyalist Bernstein’a göre “sosyal demokrasi” liberalizmin devamıydı; devrimci Marx ise sosya-

¹ Bülent Dâver, *Çağdaş Siyasal Doktrinler* (Ankara: Doğan Yayınları, 1969) adlı eserinde ağırlıklı siyasal doktrinler olarak bunları ele almaktadır.

lizme liberalizmin hedeflerini, anlamlarını zenginleştirerek gerçekleştirme görevini vermektedir.²

Sosyalist düşünürlerin bu yaklaşımı gerçekten “maya” tuttu. Liberalizm kavramı hızlı bir “transformasyon” geçirdi ve kısa bir süre sonra Amerika’da sosyalist fikirleri benimseyenlere “liberal” denilmeye başladı. Ancak, buna rağmen, liberalizm eski ve yeni kıtalarda hem bir sosyal teori hem de bir “etiket” olarak itibar kaybetmekteydi. Yirminci yüzyılın ilk yıllarına bu düşünüş ivmesiyle giren liberalizmi, çok uzak olmayan bir gelecekte, daha “karanlık günler” beklemekteydi. Çarlık Rusya’sında 1917’de gerçekleştirilen devrim ve bir süre sonra Sovyetler Birliği adıyla ilk sosyalist ülkenin kuruluşu ve bu ülkenin 2. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyanın *entelektüel* muhitlerinde yaptığı parlak ve çekici meşale liberalizm için ölüm çanlarının çalmaya başlaması anlamına gelmekteydi.

İki dünya savaşı arasındaki yıllarda düşünüş devam etti. Avrupa’nın en doğusunda ve Asya’nın önemli bir bölümünde sosyalizmin alternatif model olarak gelişmekte olması ve dünyanın hemen hemen her ülkesinde aydınların oluşturduğu çevrelerde sosyalizmin büyük saygınlık kazanması yetmezmiş gibi, 1920’lerde ve 1930’larda Orta ve Güney Avrupa’da önce faşizm, sonra nasyonal sosyalizm liberalizme yeni rakipler olarak doğdular. Böylece liberalizm *entelektüel* olarak kan kaybedip ölüm döşegine yatmakla kalmadı, coğrafi olarak da yer küreden silinme tehlikesiyle yüz yüze geldi. Faşist ve nasyonal sosyalist sistemler liberalizm-sosyalizm ittifakıyla ortadan kaldırıldı ama, bu ittifaktan asıl kazançlı çıkan sosyalizmdi. Hem Doğu Avrupa ülkeleri sosyalizme kaymış veya kaydırılmıştı (itilmişti) hem de sosyalist teorisinin çekiciliği, itibarı zirveye ulaşmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar liberalizmin en kötü yıllarıydı. Öyle ki, 1950’lerde Batı ülkelerinde klâsik liberalizmin ekonomik fikirlerini savunanlar, içte, hem miktar hem sektör bazında gittikçe artan devlet müdahaleleriyle ve devlete,

² Anthony Arblaster, *The Rise and Decline of Western Liberalism*, (Oxford: Basil Blackwell, 1984), s. 348.

Keynesyen teori doğrultusunda, ekonominin genel dengesini kurma, bazı “kamu” mal ve hizmetlerini sağlama, vergi sistemi yoluyla kişiler ve sınıflar arasında gelir transfer etme yolunda yüklenen görevlerle birlikte gelişen sosyalizm ve sosyal demokrat akımlarla; dışta ise, sosyalizmin liberalizmden daha hızlı, dengeli ve “âdil” bir kalkınma modeli olabileceğinin delili olarak gösterilen “kurulu” sosyalizmle(rle) köşeye sıkıştırılarak *entelektüel* ortamlarda iyice tecrit edilmişti. Bir taraftan da, demokrasinin yorumundaki yaygın popülist eğilimlerle, hakların halkların tercihine uydurulabileceğini, uydurulmaları gerektiğini öne süren baskın görüşlerle siyaset teorisi olarak da sahadan silinmeye ve akla ve itidale karşı “aşırı” fikirleri savunan marjinal gruplardan herhangi biri gibi görülmeye başlamıştı. O kadar ki, bu dönemde liberal ekonomik ve siyasi fikirleri savunanlara, âdeta “başka bir çağa ait” insanlarmış nazarıyla bakılmaktaydı.³

Bununla beraber, liberalizmden kaçış, liberal yazarların korktuğu kadar ileri giderek, sosyalizmin kesin ve mutlak zaferiyle sonuçlanmadı. Her idealin hayata aktarılma çalışmaları sırasında yol açacağı hayal kırıklıkları sosyalizm cephesinde de daha 1920’lerden itibaren kaçınılmaz olarak belirmektedir. Ayrıca, sosyalizmin kâğıt üzerindeki biçimiyle uygulanan biçimleri arasında, bugünlerin moda tabiriyle, kuramsal (ideal) sosyalizmle “reel” sosyalizm arasında önemli farklılıklar vardı. Ayrıca, Batılı kapitalist ülkelerin sosyalizme doğru hareket edişi gibi, aynı ölçüde olmasa bile, sosyalizmden de kapitalizme doğru yavaş bir hareket olduğu göze çarpmaktaydı. Bu durum sosyal teorilerle ilgilenen yazarlar için yeni bir ilham kaynağı teşkil etti; 1950’lerin sonunda, iki sistemin ortalarında bir yerde buluşacağı fikri yaygınlık kazanmaya başladı. Şimdilerde Doğu ve Batı blokları arasındaki soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu blokunun merkez kuvveti etrafındaki çemberin dağılmasından dolayı tarihin sona erdiği yolundaki teze⁴ benzer

³ Andrew Gamble, “The Political Economy of Freedom”, *The Ideology of The New Right*, ed. Ruth Levitas, (Polity Press, 1986), s. 28.

⁴ Bkz. Francis Fukuyama, “The End of History”, *The National Interest*, n. 16, Summer 1989.

bir şekilde, o dönemde de ideolojik mücadelenin son bulduğu ve zıt kutupların ortalarda bir yerlerde buluşmakta olduğu öne sürüldü.

Bu görüşün sembolü, Daniel Bell'in 1962'de yayımladığı *The End of Ideology*⁵ adlı kitaptı. Bell, bu eserinde, 1945'ten itibaren ortaya çıkan bir *mutabakat* (consensus)ın geleneksel ideolojik mücadeleyi geçersiz kıldığını, Batı demokrasilerinde uğruna mücadele edilmesi gereken ideolojik "dava"lar kalmadığını, *entelektüel* gayretlerin yeni bir *Weltanschauungen* (dünya görüşü) oluşturmaktan ziyade varolan ideolojik uyuşmanın kuvvetlendirilmesine yöneltilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Aynı dönemde yaygınlık kazanan, ahlâkî ve politik yargıların öznelliğinden dolayı felsefî temeller üzerinde bir siyaset teorisi kurulamayacağını öne süren analitik felsefe de belirli bir ideolojik mutabakatta buluşma eğilimini ve arzusunu güçlendiriyordu. Bu mutabakatın adı Amerika'da "liberalizm", İngiltere ve Avrupa'da ise "sosyal demokrasi" olmuştu.⁶

Böylece, 1940'lardan 1970'li yılların ortalarına kadar hemen hemen bütün Batı ülkelerinde *entelektüel* alanda bir istikrar dönemi yaşandı. Tabii ki, bu, söz konusu dönemde hiçbir iktisadî ve siyasî krizin ortaya çıkmadığı ve bunlarla ilgili ateşli fikir tartışmalarının yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Sadece, bu tartışmaların mutabakat çerçevesinde yapıldığını vurgulamak için o devre istikrar dönemi denilmektedir. Bu dönemde tartışmalar sosyal ve siyasî hayatın amaçlarından çok araçları hakkındadır. Mutabakatın temel özelliği, "*doğal güçlerin ve bununla beraber olan geleneksel ya da alışılmış davranış şekillerinin bir toplumun gücü içinde olan ekonomik gelişmeyi sağlamaya yeterli olduğu görüşünün reddi*"dir.⁷ Liberalizmin bu temel önermesinin reddinden sonra atılması beklenen adımlar, "arzu edilen sonuçlar"ı oluşturmak için devlete aktif görevler yüklemek ve "sosyal adalet" kavramını bu görevleri ve gerektirdikleri müdahaleleri haklılaştırmak için kullanmak; bir "kar-

⁵ Daniel Bell, *The End of Ideology*, (New York: The Free Press), 1962

⁶ Norman P. Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism*, (London: Macmillan, 1986), s. 1.

⁷ Norman P. Barry, *Yeni Sağ*, çev. Cevdet Aykan, (Ankara: Tisamat (t.y. (1989 (?))), s. 2.

ma ekonomi” yaratmak ve örgütlenmiş işçi gruplarının (sendikaların) siyasi karar mekanizmasıyla daha sıkı işbirliğini sağlamaktır.⁸ Bunların hepsi mutabakat döneminde şu veya bu oranda gerçekleştirilmiştir.

“Sosyal demokrat” mutabakatın *entelektüel* muhitlerdeki ezici ağırlığı, savundukları değerlerin yok edilme derecesinde tehdit altında kaldığını, özgür bir toplumun temel kurumları olan serbest piyasa sistemine ve özel mülkiyete inancın gittikçe zayıfladığını, genç kuşakların klâsik liberalizme tamamen sırt çevirdiğini gören liberal yazarları harekete geçirdi. Daha 1947 yılında, F. A. Hayek’in çağrısıyla, aralarında Milton Friedman, Michael Polanyi, Karl R. Popper, Lionel Robbins ve Wilhelm Röpke’nin de bulunduğu 39 bilim ve fikir adamı⁹ İsviçre’nin Mont Pelerin kasabasında bir araya geldi. Amaç, benimsedikleri sosyal teorinin çağın gereklerine göre yeniden yorumlanması için neler yapılabileceğini araştırmaktı.¹⁰ Açış konuşmasında topluluğun önderi konumundaki Hayek şöyle seslenmekteydi.

Liberal terimi, öz anlamını yitirecek kadar gelişigüzel kullanılan bir sözcük hâline geldi; ancak, paylaştığımızı inandığımız ülküleri adlandırmak için kapsamlı iki bilimsel görevi yerine getirmek durumundayız. Bunlardan ilki, liberal kuramın zaman içinde kendisine rastlantısal olarak eklenmiş bazı yabancı fikirlerden ayıklanması; ikincisi ise, liberalizm durağan, kısır bir akıma dönüşükten bu yana ortaya çıkan ve basite indirgenmiş bir liberalizmin görmemezlikten geldiği bazı çağdaş sorunlara bilimsel çözümler bulmak zorunluluğudur.¹¹

Yumer’in vurguladığı gibi, 1940’larda, “liberalizmi canlandırmaya yönelik böyle bir çalışma, dönemin aydınlarının büyük çoğunluğu tarafından, geçmişte kalmaya mahkûm bir ideolojiyi savunmak için

⁸ Barry, *a.g.e.*, s. 2-3. Mutabakatın temel görüşlerinin ayrıntılı bir analizini aynı eserde bulabilirsiniz (s. 1-25).

⁹ Konferansa katılanların tam listesini şurada bulabilirsiniz: F. A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, (London: Routledge and Kegan paul, 1967), s. 148

¹⁰ Ruhdan Yumer, “Hayek’çi Liberalizmin Temel İlkesi”, *Yeni Forum*, C. 9 (1988), n. 215, s. 24.

¹¹ Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Chicago, 1967), s. 149’dan çevirerek aktaran: Yumer, *a.g.m.*, s. 24.

girişilmiş çağdışı bir uğraş olarak değerlendirilebilirdi”.¹² Fakat liberaler insanlık tarihinde fikirlerin ve fikirlerini azimle savunmaya kararlı küçük grupların ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Toplantıya katılan bilim ve fikir adamları, dünyanın her tarafında kendileri gibi düşünen bilim adamlarıyla, yazarlarla iletişim kurma, birbirlerinden haberdar olarak, *entelektüel* gayretlerini liberalizmi yenileme yönünde yoğunlaştırma kararı aldı.

Nitekim, 1950’lerden itibaren liberalizmde gittikçe hızlanan bir *entelektüel* yenilenme ve gelişme ortaya çıktı. Mont Pelerin Topluluğu’nun başkanı Hayek, hukuk, iktisat, siyaset felsefesi alanlarında peşpeşe verdiği eserlerle başı çekmekteydi. Hayek’in fikirleri, Avusturya Okulu’ndan, İskoç Aydınlanması geleneğinden ve özellikle David Hume ile Adam Smith’den esinlenmekteydi.¹³ 19. yüzyılın sonlarında Carl Menger’in önderliğinde ortaya çıkan Avusturya Okulu da yeni bir canlanma içindeydi. Ludwig von Mises bu ekolün ayakta kalmasını sağlayan, ateşli bir liberalizm savunucusu olarak müthiş bir *entelektüel* mücadele yürütmekteydi. Bu arada, Amerika’da Milton Friedman’ın en tanınmış ismi olarak belirdiği Şikago Okulu da, Frank Knight, George Stigler, Henry Simons gibi iktisatçıların çalışmalarıyla gittikçe daha etkili olmakta ve güncel aktüel politikaları da etkilemeye başlamaktaydı. Virginia’da ise, James Buchanan ve Gordon Tullock’un başını çektiği bir grup Kamu Tercih Okulu olarak liberalizme yeni boyutlar kazandırmak yolunda hızla ilerlemekteydi.

Akademik ortamlarda ve üniversite muhitlerinde Avusturya Okulu, Şikago Okulu ve Kamu Tercih Okulu kadar etkili olmamakla beraber, liberalizmin gelişmesine katkıda bulunan başka gruplar ve isimler de ortaya çıktı. Ayn Rand, akademik çevreler dışında faaliyet gösteren, fakat keskin muhakemesi ve sert üslubuyla dikkatleri çeken bir yazar olarak, edebî ve fikrî eserleriyle “objektivizm” adını verdiği yeni bir liberalizm teorisi geliştirmeye çalıştı. Onunla birlikte, liberalizm, çağımızın baskın yak-

¹² Yumer, *a.g.m.*, s. 24.

¹³ Barry, *Yeni sağ*, s. 31.

laşımıyla, iktisatçı liberallerin yaptığı gibi sonuçsal-faydacı temellerde savunulmak yerine ahlâki temellerde haklılaştırılmaya doğru gitmekteydi. Fakat bu alandaki asıl katkısı 1974'te yayınlanan *Anarchy, State and Utopia* adlı büyük eseriyle Robert Nozick yapacak ve liberalizmle ilgili esas haklılaştırıcı argümanları, piyasa sisteminin etkinliğinden ihlâl edilemez insan haklarına ve liberalizmin deontolojik haklılığına kaydıracaktı. John Rawls'un *A Theory of Justice*'i ise, siyaset felsefesinin zirvelerinde gezinen bir çalışma olarak liberalizmin son derece geniş kültürel birikimini biraz daha zenginleştirecekti.

Bu arada, anarko-kapitalizm de, özellikle David Friedman ve Murray Rothbard'ın çalışmalarıyla liberal düşünce geleneği içinde dikkate değer bir akım olarak kendini kanıtladı. Bu "bireyci-özgürlükçü anarşistler", Amerika'da oluşturdukları fikir çevreleriyle, diğer iki büyük partiye nispetle çok küçük olmasına rağmen ülkenin üçüncü büyük partisi niteliğini kazanan siyasal örgütlenmeleriyle, her bakımdan ciddiye alınması gereken bir ekol hâline gelmeyi başardı. Liberalizmdeki bu büyük canlanma hâlâ devam etmektedir. Norman P. Barry, Chandran Kukathas, Anthony de Jesay, Tibor Machan, Charles Rowley gibi son zamanlarda önemli eserlerle ortaya çıkan yazarlar ve geriden gelen pek çok yeni isim liberalizmin *entelektüel* birikimini mütemediyen zenginleştirmeye devam etmektedir.

Liberalizmin özellikle 1970'lerde kendini iyice hissettiren bu yenilenmesi sadece fikir alanında kalmadı, aktüel ekonomik ve politik hayata da taşındı. 1979'da İngiltere'de, 1980'de Amerika'da liberal fikirlere şu veya bu ölçüde bağlılığı bilinen siyasi ekipler iktidara geldi. Diğer demokratik ülkelerde de liberal fikirler sosyal demokrat mutabakatın görüşlerine nazaran ağırlık kazanmaya başladı. 1980'lerin sonunda ise, birkaç yıl önce hayal edilmesi dahi mümkün olmayan büyük dönüşümler gerçekleşti, yaygın tabiriyle, Doğu blokunu silip süpüren "liberalizm ve demokrasi devrimi" meydana geldi.

Bütün bu gelişmeleri önceden tahmin edemeyerek veya liberalizmdaki büyük fikri akışkanlığı ve canlılığı küçümseyerek 1970'lerde ve hele 1980'lerde yayımladıkları kitaplara "liberalizmin yükseliş ve çöküşü" adını veren yazarların, yeni baskılarında eserlerinin içeriklerinde yapacakları yeniliklerle birlikte, başlıklarını da "liberalizmin yükseliş, çöküş ve yeniden yükselişi" diye değiştirmeleri gerekecektir. Çünkü, günümüzde hem siyaset ve iktisat uygulamalarında hem de entelektüel-akademik tartışmalarda moda olan, gözde olan, ağır basan sosyal akım liberalizmdir.

B. Amaç ve Yöntem

Bir sosyal teori için, moda akım hâline gelmek, çekici olduğu kadar tehlikelidir de. Sosyal teoriyi, sırf teori olarak kaldığı sürece belirli bir saflık, bütünlük ve mantıkî insicam içinde tutmak mümkündür. Ancak, bir teori aktüel gerçek hâline getirilmek istendiğinde, kuramsal yapıyla uygulamalar ve güncel politikalar arasında daha evvel öngörülme-yen zıtlıklar ortaya çıkabilir. Geniş kitlelerin sadece bir "ad" veya genel bir "kavram" olarak haberdar bulunduğu, hakkında birkaç kelime veya cümleden fazla bilgi sahibi olmadığı sosyal teori her insan tarafından farklı biçimde algılanacağından, bir "yorum enflasyonu" da yaratılabilir. Dolayısıyla, teori "anlam enflasyonu"na maruz kalır, muğlaklaşır, manasını kaybetmeye yüz tutar. Bu vakıanın en iyi örneği, sosyalist sosyal teorinin 20. yüzyıldaki serüvenidir.

Şimdi yeni bir yükseliş dönemi yaşayan liberalizm işte böyle bir "tehlike" ile karşı karşıyadır. Özellikle Türkiye gibi liberalizmle ilgili literatürün hâlâ çok zayıf olduğu bir ülkede bu durum daha barizdir. Birçok kimse "liberal" olduğunu öne sürmekte; ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatta bir "liberalleşme" döneminin yaşandığından söz edilmektedir. Liberalizm üzerinde yazılmış ciddi kitap ve makalelerin hâlâ çok az olduğu, üniversitelerinde liberal hocaların parmakla gösterilecek kadar az olduğu bir yerde buna inanmak gerçekten zordur. Liberalizmin aktüel bir gerçeklik olarak yaşandığı ülkelerde, bu olgu-

nun altında yatan derin ve zengin bir fikrî birikim vardır. Türkiye’de ise durum tersinedir. Liberalizmi özellikle sosyalist perspektiften eleştiren yayınların sayısının ve çeşitlerinin oldukça zengin olmasına karşılık, liberal gelenek içinden yazılan ve liberalizmi tanıtan çalışmalar hâlâ birkaç kitap ve makaleden ibarettir.

Bu eser ülkemizde, liberalizm hakkında, kendisini liberal gelenek içinde sayan bir yazar tarafından gerçekleştirilen bu kapsamdaki ilk çalışmalardan biridir. Çalışmanın amacı, “liberalizm” adını verdiğimiz, genellikle yalnızca ekonomik veya siyasi veçhesiyle ön plâna çıkartılan “sosyal teori”nin gelişme sürecini, anlamını, mahiyetini ve özelliklerini, mümkün olduğunca birincil kaynaklara dayanarak araştırmak ve açıklığa kavuşturmaktır.

Bu tür çalışmalarda izlenebilecek başlıca iki yöntem vardır. Her ikisinin de kendine göre yararlı ve sakıncalı yanları mevcuttur. İlk yöntem, konumuz olan sosyal teorilerle ilgili önemli eserleri bulunan düşünürleri ve yazarları tarih sırası içinde ele alarak fikirlerini incelemektir. İkinci yöntem, teorinin odak noktalarını teşkil eden kavramları ele alarak çeşitli yönleriyle çözümleyen analitik bir inceleme yapmaktır. Birinci yol, fikirlerin tarihsel gelişimini, insanlığın düşünce birikiminin adım adım ilerleyişini ve düşünürlerin birbirlerini nasıl etkilediklerini görmemizi sağlar. Fakat aynı zamanda ayrıntıların asıl ağırlıklı noktaları gölgede bırakması, maksadın bir ölçüde gözden kaçırılması, düşünürlerin fikir sistemlerini ortak paydalarda eşleştirecek kavramların ve analiz aletlerinin geliştirilememesi tehlikelerini yaratır. Analitik inceleme ise, ele aldığımız sosyal teorilerin “nirengi” noktalarını belirleyebilmeyi, bazen birbirinden oldukça farklı teoriler geliştirmiş izlenimi uyandıran yazarların aslında aynı sonuca nasıl değişik noktalardan ve kavramsal çerçevelerden hareket ederek ulaştıklarını görebilmeyi sağlar. Buna karşılık, tarihsel boyutun ihmâl edilmesi, teorinin doğuş ve gelişiminin yeterince açık olarak kavranamaması, geçmişle bağlantıların gereğince kurulamaması gibi olumsuzluklara neden olabilir.

Elinizdeki çalışmada bu ikisinin karışımı bir yöntem izlenecektir. Eser, yalnızca belirli düşünürlerin rastgele seçimiyle oluşturulmuş bir siyasal düşünceler tarihi kitabı olmadığı gibi, tarihî perspektiften yoksun, kavramsal analizlerle yetinmeye çalışan analitik bir inceleme de değildir. Her iki yöntemi de içermektedir. Birinci ve üçüncü bölümlerde analitik çözümlere ağırlık verilmektedir. İkinci bölümde ise, amacımıza uygun olarak belirli düşünürler seçilmekte, bunların görüşleri, tek tek ve tarih sırası içinde ele alınarak anlatılmaktadır. Kuşkusuz, bu düşünürlerin çoğunun bütüncül felsefeleri vardır ve bunların burada her yönüyle ele alınıp incelenmesi mümkün değildir. O yüzden, her birinin fikir sisteminden bizi özellikle ilgilendiren unsurlar çekilip ön plâna çıkarılmakta, bunu yaparken de, fikir sistemlerinin ve sosyal teorilerinin bütünlükleri bozulmadan yansıtılmasına dikkat edilmektedir. Örneğin, düşünürün bir sosyal teorisi yanında onunla yakından ilişkili bir epistemoloji kuramı da varsa, arada bir kopukluk doğmaması için her ikisine de yer verilmekte ve aralarındaki bağlantı vurgulanmaktadır.

İlgili bölümde fikirleri “kısm”lar hâlinde ele alınan düşünürlerin hepsinin 20. yüzyıl öncesi düşünürler olduğu hemen gözünüze çarpacaktır. Bu, bilinçli ve belirli amaçlara yönelik bir seçimdir. İsteğimiz, hem liberalizmin köklerinin ne kadar eskiye gittiğini göstermek hem de varlıkları ve fikirleri “hiç” denilecek kadar az bilinen bazı filozofları okuyucuya tanıtmaktır. Ayrıca, karınca kararınca, bu büyük isimlere bir *entelektüel* veya borcunu ödemektir. Bu seçim, kuşkusuz, 20. yüzyılın aynı ölçüde büyük filozoflar yetiştirmediğini veya 20. yüzyıl filozoflarının fikirlerinin klâsik filozofların fikirlerinden daha az etkili veya daha az kıymetli olduğunu göstermemektedir. Özellikle üçüncü bölümde çağdaş liberal yazarların görüşlerinden geniş ölçüde yararlanılacak ve 20. yüzyıl öncesi düşünürlerle 20. yüzyıl yazarlarının ortak zeminlerde nasıl buluştukları vurgulanacaktır. Zaten, klâsik filozofları anlamadan modern filozofların fikir dünyasına hâkim olmak da son derece zordur.

Birinci Bölüm

Liberalizm Nedir?

A. Liberalizm: Kelime ve Kavram

Liberalizm, siyaset teorisinde kullandığımız diğer birçok terime nispetle oldukça yenidir. Avrupa kaynaklı, İspanyolca'dan türetilmiş bir kelime olmakla beraber, aslı Lâtince'dir. İspanyolca'dan İngilizceye geçmiş ve ilk defa 19. yüzyılın başlarında siyasi terminolojiye girmiştir. Kelime, önceleri İngiltere kaynaklı (ulusal) olmayan politikaları ifade etmek amacıyla kötüleyici-suçlayıcı bir anlamda kullanılmıştır. Garip ve ilginç bir şekilde, izleyen yıllarda İspanyollar "liberal" sıfatını İngiltere menşeli politikaları nitelendirmek amacıyla kullanmaya başlamış ve Lockecu anayasal monarşi ve parlâmenter yönetim ilkelerini savunan nilletvekillerini "liberales" olarak adlandırmıştır¹. Bir başka görüşe göre, Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'ndeki "liberal ihracat ve ithalat sistemi" ifadesiyle liberal kavramını ilk kullanan yazar olmuş-

¹ Maurice Cranston, *Freedom*, (Longmans, Green and Co. 1954), s.67.

tur². Zamanla kullanımı yaygınlaşan kavram, yüzyılın ortalarına ve sonlarına doğru siyaset sözlüğüne iyice yerleşerek, “*laissez faire laissez passer*” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin yerini almış ve düşünce özgürlüğünü, ifade hürriyetini, basın özgürlüğünü ve serbest ticareti savunanların adlandırılmasında kullanılan etiket hâline gelmiştir³.

Ancak, daha sonraları liberalizmin bir kavram olarak gittikçe muğlaklaştığına ve aşırı esneklik kazandığına şahit olunmuştur. Gündelik dilde, liberalizm, çok sözü edilen fakat hem doğru dürüst bir tanımı yapılmadan hem de anlamı ve önemi yeterince vurgulanmadan kullanılan bir kavram hüviyetini kazanmıştır⁴. Şimdilerde ne anlama geldiği tam olarak bilinmediği gibi, 1980’lerdeki büyük dirilişine rağmen, hâlâ zaman zaman kötüleyicikınayıcı bağlamlarda kullanılmaktadır. Ayrıca, liberalizm deyince, belki de haklı olarak, liberal düşünürlerin çoğunun iktisatçı olmasından veya iktisatçı olmayan filozofların daha az tanınmasından dolayı, genellikle ekonomik bir doktrin akla gelmektedir. Sırf ekonomik bir doktrin olarak ele alındığında da, liberalizm, yine olumsuz bir yaklaşımla, “*laissez faire* kapitalizmi” ile özdeşleştirilmekte ve kınanmaktadır.

Etimolojik bakımdan “liberalizm” ve “liberty” (özgürlük) kelimeleri arasında bir bağlantı, bir birleşme vardır. Gerçekten, bireysel hürriyetin önemi hakkındaki ortak bir kanaat çoğu liberalizm yorumlarının kalbinde yatmaktadır⁵. Günlük dilde ise, Dâver’in belirttiği gibi “yeline göre liberal bir felsefeden, liberal bir siyasal doktrinden, nihayet ekonomik anlamda bir liberalizmden” söz edilmektedir.⁶ Bazı yazarlar da liberalizmi siyasal bir teori veya doktrin olarak tanıtmaktadır. Örneğin, Sabine’e göre liberalizm, dar anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm

³ Ludwig von Mises, *Planning for Freedom*, (Libertarian Press, 1952), s. 38.

⁴ Amy Gutmann, *Liberal Equality*, (Cambridge University Press, 1980), s. 3.

⁵ Jeremy Waldron, “Theoretical Foundations of Liberalism”, *The Philosophical Quarterly*, V. 37, n. 147 (April 1987), s. 129.

⁶ Dâver, *a.g.e.*, s. 1.

arasında yer alan, geniş anlamda ise komünizme ve faşizme karşı olan bir siyasi teoridir⁷. Mises'e göreyse, "liberalizm bir politik doktrindir". Yazar, liberalizmin bir "teori" olmadığını, *praxeology* (insan davranışını inceleyen disiplin) ve özellikle ekonomi ilmi tarafından insanın davranış problemlerine yönelik olarak geliştirilmiş teorilerin uygulanması olduğunu söylemektedir⁸. Bir başka ifadeyle, yazara göre liberalizm uygulamalı ekonomiden ibarettir.

Liberalizmle siyasî düşünceler tarihi çerçevesinde meşgul olanlar, Sabine gibi, liberalizmin siyasal bir doktrin olarak tanıtılmasında birleşmektedir. Buna karşılık, liberalizmin esas itibariyle iktisadî bir doktrin olduğunu söyleyen yazarlar da vardır ve sayıları daha fazladır. Avusturya Okulu, Şikago Okulu ve Kamu Tercihi Okulu gibi ekollerin zaman zaman liberalizmle özdeşleştirilmesi bu yüzdendir. Ancak, liberalizmin ister siyasal ister ekonomik ağırlıklı bir doktrin olarak tanıtılması, doktrin kavramının taşıdığı donukluk, dogmatiklik yüzünden, bazı liberal yazarları rahatsız etmektedir. Meselâ, Hayek'e göre, "*liberalizm prensiplerinde, liberalizmin değişmez bir dogma hâline gelmesini icabettirecek hiçbir cihet yoktur; liberalizmin bir defaya mahsus olmak üzere tespit edilmiş sabit kaideleri mevcut değildir. Bir temel prensip vardır: İşlerin idaresinde kendiliğinden doğan (spontane) içtimaî kuvvetlere kabil olduğu kadar yer verilmeli ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden kabil olduğu kadar kaçınılmalıdır. Fakat bu prensibin, sonsuz derecede çeşitli tatbik şekilleri olabilir...*"⁹

Ne var ki, Hayek'in liberalizmin donuk bir doktrin olmadığını belirtmek için yaptığı bu açıklama, sonunda liberalizmin tamamen il-

⁷ George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi-3- Yakın Çağ*, çev. Özer Ozankaya, (Ankara: Türk Siyasî İlimler Derneği Yayını, 1969), s. 119.

⁸ Ludwig von Mises, *Human Action*, (William Hodge and Company Limited, 1949), s. 153.

⁹ Friedrich A. Hayek, *Esaret Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi'nden ayrı bası, s. 13. Hayek'in 16 bölümlük *The Road to Serfdom* (University of Chicago Press, 1944) adlı eserinin ilk 8 bölümü Turhan Feyzioğlu tarafından Türkçe'ye çevrilerek SBO Dergisi'nin şu sayılarında yayımlanmıştır: C. II (1947), n.3-4, s. 389-409; C. III (1948), n. 1-2, s.201-36; C. III n. 3-4, s. 230-58. Bunlar daha sonra bir araya getirilerek bir kitapçık hâlinde ayrı basıları yapılmıştır. Çalışmada bu esere gönderme yapılırken, ilk 8 bölümü söz konusuysa Türkçe'si diğer bölümleri söz konusuysa İngilizce'si kullanılacaktır

kesiz-kuralsız bir “teori” olduğu yolunda yanlış kanaatler doğmasına yol açabilir. Liberalizmin bir takım ilkeleri vardır ve bunların ortadan kaldırılması hâlinde liberalizm de varlığını yitirir. Liberal düşünce geleneğinde bu ilkeleri en iyi formüle eden düşünürlerden biri de, bizzat Hayek’tir. Kendisi herhâlde “kanun hâkimiyeti” (rule of law) ilkesinin yaşamadığı bir yerde liberal bir düzenin yaşayabileceğine inanmayacaktır. Diğer taraftan, liberalizmin hiç “sabit kaide”sinin olmadığı görüşü, liberalizmin sağdan soldan toplanacak fikir unsurlarıyla oluşturulabilecek “eklektik” bir teori olduğu sonucuna da ulaşabilir. Oysa liberal *program*, farklı fikir sistemlerinin çeşitli parçalarının keyfi biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, rastgele bir sistem değildir. Parçaları arasında içkin ve kaldırılamaz ilişkiler bulunan bir bütündür¹⁰. Son olarak, Hayek’in spontane güçler hakkında aşırıya varan bir iyimserlik taşıdığı söylenebilir. Hem neyin spontane olduğunu tespit etmek her zaman kolay değildir ve bu tür tespitler kaçınılmaz olarak her ihtiyaç duyduğumuzda kendilerine başvurabileceğimiz ilkeler gerektirir hem de her spontane oluşumun ille de liberal sonuçlar yaratacağı garanti edilemez. Her şeye rağmen, Hayek’in, liberalizmin diğer bazı politik-ekonomik doktrinler gibi donuk-dogmatik bir sistem olmadığı yolundaki ikazının isabetli olduğu ve akıldan hiç çıkartılmaması gerektiği açıktır.

Liberalizmin iktisat ve siyaset ağırlıklı bir teori olarak görülmesi, bizi, bugün tek, kendi içinde her yönüyle yüzde yüz uyumlu, çeşitleri bulunmayan, “monolitik” bir düşünce sistemiyle karşı karşıya bulduğumuz hükümüne götürmemelidir. Liberalizm ne 19. ne de 20. yüzyılda yeknesak bir öğreti olarak kalmıştır. Tıpkı sosyalist öğreti gibi kendi içinde büyük bir canlılık ve çeşitlilik göstermiştir. Ayrıca bazen diğer siyasal doktrinlerle içiçe geçmiştir. O kadar ki, zaman zaman sosyalizm, muhafazakârlık, liberalizm gibi kavramları birbirinden ayırmak çok güç olmaktadır¹¹. Bu bize liberalizm kavramının doğumundan gü-

¹⁰ Mises, *Planning...*, s. 38.

¹¹ Waldron, *a.g.m.*, s. 129

nümüze kadar yoğun bir evrim geçirdiğini, geliştiğini ve bir ölçüde değiştiğini göstermektedir. Hakikaten, bir örnekle, liberalizmin 19. yüzyıl İngiltere’sindeki anlamıyla 20. yüzyıl ABD’sindeki anlamı arasında büyük farklar vardır. İlki klâsik liberalizmi-liberteryenizmi anlatırken, ikincisi etatist ve sol fikirlerle birleştirilerek “sosyalizm” kelimesi yerine kullanılmaktadır¹². Nitekim, N. Barry de, liberalizm kelimesinin, 18. asrın sonlarında İngiliz ve Avrupa politik ve ekonomik düşüncesinde oluşan klâsik liberalizme ters düşen fikirler olan eşitlikçi ve yeniden dağıtımcı adalet fikirlerini kapsar hâle geldiğini belirtmektedir¹². Bu anlamda Bernstein’ın sosyalizmle liberalizm arasında yakın bir ilişki kurarak, sosyal demokrasinin liberalizmin devamı olduğunu, sosyalizme “örgütlenmeli liberalizm” denebileceğini söylemiş olması,¹³ insana, sanki geleceğin önceden tahmin edilmesi gibi görünmektedir.

Çağdaş siyasal yelpazeye (daha doğrusu yelpazelere) bir göz atıldığında, sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlığın bazı bakımlardan, en azından söylem düzeyinde, içiçe girdiği, birbirine karıştığı görülmektedir. Amerika’da sol eğilimli fikirleri savunanlara “liberal” denilmekte, klâsik liberalizmin görüşleri ise kısmen yeni muhafazakâr (neo-conservative) ve kısmen liberteryen kişiler tarafından benimsenmektedir. İngiltere’de de klâsik liberal temalara son yıllarda Muhafazakâr Parti daha büyük ölçüde sahip çıkmaktadır. İlk liberallerin (Old Whig’ler) mirasçısı olan İşçi Partisi (Labour Party), içinde ılımlı ve radikal kanatlar barındıran, yakın zamanlardaki adımlarıyla sosyalist rengini azaltmaya çalışan bir partidir. Kendilerine liberal vasfını veren parti(ler) ise bu iki büyük partinin arasında oynak bir çizgide yer almaktadır. Kıta Avrupası’nda da durum karışıktır. Liberalizm kelimesi ilk anlamına biraz daha yakındır ama, liberalizmin temalarının hem dinî bir kelimeyi de adlarına ekleyen partiler (Hıristiyan Demokrat Partiler) hem de

¹² Norman P. Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, (London: Macmillan), 1989, s. 221.

¹³ Edward Bernstein, “Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevlerinden Seçme Parçalar”, çev. Osman Hızır, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazıları-III-Yakın Çağ*, der. Mete Tunçay, (Ankara: SBF Yayını, 1969), s. 197.

sosyal demokrat partiler tarafından belirli ölçüler içinde paylaşıldığı veya seslendirildiği izlenmektedir.

Siyasal hayatta olduğu gibi, *entelektüel* hayatta da, biraz yukarıda vurguladığımız üzere, liberalizm kelimesi etrafında bir karışıklık vardır. Hayek, Mises, Friedman gibi liberal yazarlar bu durumdan çok şikayetçidirler ve eserlerinde bu noktaya sık sık işaret ederler. Kendilerine göre, liberalizmin anlamının nasıl “çarpıtıldığını”, “sahte”lerinin oluşturulduğunu anlatırlar. Bunlara bir dereceye kadar hak vermekle beraber, bir kavramın zaman içinde anlam değişikliğine uğramasının sadece “liberalizm” kavramının karşılaştığı bir durum olmadığını hatırlatmak isteriz. Siyasal teoride iktidar, özgürlük, adalet, otorite başta olmak üzere daha birçok kavram birbirinden pek farklı anlamlara gelmekte ve sonu gelmez tartışmalara yol açmaktadır. Herkes kavramlara farklı anlamlar yüklediği için de bazen sosyal bilimciler ve yazarlar arasında “sağırklar diyalogu”nu andıran bir “çarpıtılmış iletişim” durumu yaşanmaktadır.

Bize kalırsa, Popper’in dediği gibi, siyaset teorisini etik değerlerden ve normatif değerlendirmelerden tamamen uzaklaştırmak ve kavramsal analizlerle sınırlandırmak isteyen analitik felsefenin etkisine kapılarak, kavramlarla sırf kavram olarak bütün *entelektüel* mesaimizi işgal edecek ve onlarla boğuşmaktan bir adım öteye gitmemizi engelleyecek derecede fazla meşgul olmanın ve “canımızı sıkmanın” gereği yoktur. Kavram birliği sağlamak uğruna harcadığımız çabaların çok zaman heba olduğunu görmek şevk kırıcı olacaktır. Bu yüzden, kelime-kavram ne olursa olsun, onun otomatik olarak zihnimizde bir çağrışım yapmasını sağlamaya uğraşmak yerine, kavramın muhtevasına, ona hangi anlamların yüklendiğine bakmak daha yerinde ve yararlı olacaktır¹⁴. O zaman, diyelim ki kavram (A) ise, ayrı ayrı durumlarda kullanılan (A)’ların ne olup ne olmadığını anlamak için, onların içeriklerine bakarız. Böylece aynı kelimeyle adlandırılan, fakat aslında birbirin-

¹⁴ Karl R. Popper, *Unended Quest*, (London: Fortuna/Colins, 1976), s. 224 (zikreden Barry, *An Introduction...*, s. 8).

den epeyce farklı şeyleri ifade eden birden çok (A) ile karşılaşabiliriz. Bunun ziyarı yoktur. Yeter ki onları birbirlerinden ayırt edebilelim. Liberalizm için de bu yolu izlediğimiz vakit, aslında bir tek liberalizmle değil, liberalizmlerle karşı karşıya olduğumuzu ve bu liberalizmlerin gerçek mahiyetleri hakkında doyurucu bilgiler edinebilmek için muhtevalarına eğilme zaruretinin ortaya çıktığını görürüz¹⁵.

B. Liberalizmin Türleri

Bir değil birçok liberalizm bulunduğuna göre bunlar arasındaki farklar nelerdir ve bu liberalizmler nasıl gruplandırılabilir?

Bir kere, tarihi gelişim süreci içinde ülkelerin liberalizmleri arasında önemli farklılıklar vardır. İngiliz, Alman, Fransız ve Amerikan liberalizmleri hem öğreti hem uygulama bakımından farklı realitelere teka-bül eder. Örneğin, İngiliz liberalizmi genel olarak dış zorlamalardan, müdahalelerden masun olma anlamına gelen negatif özgürlük anlayışına dayanarak sınırlı devlete doğru uzanırken, Fransız liberalizminde hem yukarıdaki gibi bir Lockecu liberalizm, hem de temellerini Rousseau'da bulan bir çeşit "etatist liberalizm" akımı vardır. Pozitif özgürlük anlayışına dayanan etatist liberalizmin Fransız düşünce geleneğinde daha ağır bastığı görülmektedir. Alman liberalizmi ise eski ve yeni geleneklerinde tümüyle farklı iki çizgi izlemiştir. 16. yüzyıl filozofu Althusius'tan Pufendorf ve Wilhelm von Humboldt'a uzanan, 20. yüzyılda Avusturya Okulu'nda devam ettiği söylenebilecek olan eski gelenekte, doğal hukuk, doğal haklar, sınırlı devlet anlayışı özenle işlenmiştir¹⁶. Fakat Napolyon'un düşüşünden sonra gelişen yeni gelenekte; eski liberalizmin temelinde yatan doğal hukuk ve doğal haklar anlayışının yerine *Rechtstaat* ilkesi geçirilmiştir. Böylece bireylerin hakları üzerindeki vurgulama bir bütün olarak Alman halkının hakları üzerine kaydırılmış, devlet bireyler üzerinde önceliğe sahip olmuştur. Bu gelenekte özgürlük *bir şeyden özgürlük* (freedom from) olarak dü-

¹⁵ Cranston, *a.g.e.*, s. 92-3.

¹⁶ Cranston, *a.g.e.*, s. 92-3

şünülmemiştir. Alman milliyetçiliğinin gelişmesiyle birlikte, Alman yazarları Antik Yunan filozoflarının, özellikle devletin bir organizma, bir moral varlık olduğu yolundaki fikirleriyle, Platon'un ve pozitif ve moral bir özgürlük fikrini arzu eden Aristo'nun görüşlerini modernize etmişler, bireyi toplum ve devlet içinde eritme yoluna gitmişlerdir¹⁷. Bu kısa özetin dahi gösterdiği üzere ülkelerin liberalizmleri arasında önemli farklar bulunabilmekte, her ülkenin liberalizmi değişik tarihi ve sosyal şartları, esin kaynakları ve vurgulamalarıyla ayrı bir liberalizm yorumu veya türü teşkil edebilmektedir.

İkinci olarak, liberalizmi ülke bazında değil, başka temelerde gruplandırmak da mümkündür ve böylesi galiba daha anlamlıdır. Liberalizmin 20. yüzyıldaki en önemli düşünürlerinden Hayek'e göre iki tür liberalizm mevcuttur. Başka bir deyişle, bir tarafta liberalizm (gerçek liberalizm), öbür tarafta da onun sahtesi vardır. Hayek, gerçi, "sahte" kelimesini kullanmaz ama, aynen "ekonomi" ve "sosyal" kelimelerinin anlamlarının "çarpıtılmasından", içeriklerinin değiştirilmesinden yakındığı gibi, liberalizm kavramının da aslında liberal olmayanlarca kendilerine maledildiğini vurgular¹⁸. Hayek'in nazarında liberalizm kişisel hürriyet fikrine dayanarak ilk defa İngiltere'de ortaya çıkan, 17. yüzyılın sonlarında "Old Whig"lerin zamanından 19. yüzyılın sonunda Gladstone dönemine kadar uzanan tarih diliminde gelişen, "arzu ya şayan" bir siyasal düzeni ifade etmektedir. Hayek, özü "kanun çerçevesinde bireysel özgürlük" olan bu düzeni, Kıta Avrupası'ndaki bir diğer "liberal" gelenekten dikkatle ayırmaktadır. Bu, İngiltere'de değil, Avrupa'da doğan, şimdilerde ABD'de liberal etiketini kullanan, başlangıçta klâsik geleneği takip etmeye kalkan, fakat klâsik liberal geleneği

¹⁷ Cranston, *a.g.e.*, s. 95. Çeşitli ülkelerin Liberal gelenekleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için Cranston'un *Freedom*'i başlıca kaynaktır (s. 65-113). Ayrıca, Guido de Ruggiero'nun *Encyclopaedia of the Social Sciences*'a yazdığı "Liberalism" maddesi de oldukça aydınlatıcıdır (C. IX, s. 435-42). Hayek'in bu konudaki görüşleri de çeşitli eserlerine serpiştirilmiştir

¹⁸ Hayek, *Studies...* (London: 1967), s. 109. Mises de Hayek'in bu endişesine katılmakta ve liberalizmin anlamının totaliter akımlar tarafından çarpıtıldığını, bu akımların haksız yere kendilerini "gerçek liberalizm" olarak adlandırdığını yazmaktadır (*Planning...*, s. 39-40).

Fransa'da yaygın "kurucu-inşacı rasyonalizm"¹⁹ anlayışı çerçevesinde yorumlayarak çok farklı bir çizgide gelişen bir liberalizmdir²⁰. Refah devletçi liberalizm ve sosyal liberalizm bu ikinci liberal çizgide yer alan türlerdir.

Maurice Cranston da liberalizmi iki ana kategoriye ayırmaktadır: Lockecu liberalizm ve etatist liberalizm. Lockecu liberalizm, genellikle liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen J. Locke'un teorilerinden kaynaklanır ve en güzel örneğini 1688 İngiliz Devrimi'nden beridir devam eden İngiliz siyasal sistemindeki uygulamalarda bulur. Etatist liberalizmin esin kaynağı ise J. J. Rousseau'dur. Pozitif özgürlük anlayışına dayanan, İngiliz siyasî düşünce tarihinde en güçlü ifadesini T. H. Green'de bulan etatist liberal öğretisi, özgürlüğün sadece "yönetilmemek", "müdahale edilmemek" demek olmaması gerektiğini söyler²¹. Etatist liberal, Lockecu liberallerin yaptığı gibi devleti minimize etmek yerine, onu yeniden şekillendirmeyi tavsiye eder. Lockecu liberal özgürlüğü devletten özgürlük olarak düşünürken, etatist liberal özgürlüğü devlet aracılığıyla gerçekleştirilecek bir şey olarak görür²².

Hayek ve Cranston gibi liberal gelenek içinde yazmaktan ziyade liberalizmi eleştiren bir yazar olarak temayüz eden Michael Sandel'in de liberalizmi haklara dayalı liberalizm ve kendisinin de benimsediği Amerikan tarzı komüniteryen liberalizm olarak ikiye ayırdığı söylenebilir²³. *Haklara dayalı liberalizm* de kendi içinde iki türdür: Eşitlikçi

¹⁹ "Constructive" rasyonalizm Hayek'in rasyonalizm sınıflandırmasındaki rasyonalizm tiplerinden biridir. Kartezyen rasyonalizm geleneğiyle içiçe olan bu rasyonalizm türü, bir toplumun, baştan ayağa, bir "akıl" tarafından plânlanarak kurulmasını anlatmak için kullanılmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Hayek, *Studies...*, s. 82-95.

²⁰ Hayek, *a.g.e.*, s. 160.

²¹ T. H. Green siyasî düşünceler tarihinde bazen fazla ihmâl ettiğimiz önemli bir düşünürdür. "Oxford ülkücüleri" olarak da adlandırılan neo-liberal ekole dâhil edilen bu düşünürün görüşleri hakkında kendi kaleminden bilgi için Türkçe'de şu kaynağa başvurunuz: T. H. Green, "Siyasal Boyun Eğme Yükümlüğünün İlkeleri Üzerine Dersler'den Seçme Parçalar", çev. Oğuz Onaran, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi- Seçilmiş Yazılar -III- Yakın Çağ*, der. Mete Tuncay, (Ankara: SBF Yayını, 1969), s. 151-81.

²² Cranston, *a.g.e.*, s. 85-6

²³ Doğrusunu söylemek gerekirse, komüniteryenlerin liberal gelenek içinde sayılıp sayılmaması konusunda önemli güçlükler vardır. Biz bu çalışmada biraz zorlamayla onları da çok geniş anlamda liberal

liberalizm ve liberteryen liberalizm. Eşitlikçi liberaller refah devletini destekler; sivil haklarla beraber refah, eğitim, sağlık hizmetleri hakkı gibi belirli “sosyal ve ekonomik haklar”ı savunur²⁴. Liberteryen liberaller pazar ekonomisini müdafaa eder, yeniden dağıtımcı adalet politikasına insanların haklarını ihlâl edeceği gerekçesiyle karşı çıkar. Sıkı bir mülkiyet hakları düzeni ile birleştirilmiş bir sivil haklar şemasının uygulanmasını ister. Gerek eşitlikçi gerekse liberteryen liberalizmin temel iddiaları aynıdır. İnsanlar birbirinden ayrı, farklı bireysel amaçları, çıkarları, iyi anlayışları olan varlıklardır. O yüzden haklara dayalı liberalizm anlayışı, insanları özgür moral varlıklar olarak kendi amaçlarını –kapasitelerini– gerçekleştirmeye muktedir kılacak ve bütün insanların aynı anda ve birlikte kullanabileceği bir haklar çerçevesi sağlamayı öngörür.²⁵

Sandel’in kendisinin de dâhil olduğu özellikle ABD’de yaygın komüniteryen (veya cumhuriyetçi) liberalizm ise haklara dayalı liberalizmden şu noktalarda ayrılır: Birey toplumdaki tamamen bağımsız bir varlık olarak görülemez; bireyin üstlendiği belirli roller bir ölçüde bireyin de içinde bulunduğu bir ülkenin vatandaşlarının veya bir hareketin üyelerinin veya bir davanın partizanlarının, başka deyişle, bizim de dâhil olduğumuz, fakat bizden başka kimseleri de içinde barındıran, birey üstü varlıkların parçasıdır, yapıcısıdır.²⁶ Bireyin hayat hikâyesi, bireyin parçası olduğu, kimliğini aldığı birey üstü varlığın (aile, şehir, kabile, ulus, parti, dava) hikâyesinde gömülüdür. Bu husus yalnız psikolojik değil, moral bir farklılık da yaratır. Bireyleri dünyada belirli bir yere yerleştirir ve onların hayatlarına moral özelliklerini verir. Sandel’e göre, liberteryen liberaller piyasa ekonomisini (özel sektörü) savunur-

düşünce geleneği çerçevesine sokuyoruz. Fakat, tersine bir tutumla onları liberal gelenekten dışlayanların argümanlarının da aynı derecede güçlü ve inandırıcı olabileceğini kabul ediyoruz.

²⁴ “Sosyal ve ekonomik haklar”la geleneksel haklar arasındaki ilişkiler ve ilk gruptakilerin gerçekten hak sayılıp sayılmayacağı “İnsan Hakları’nın Kavramsal ve Aktüel Anlamı”, *Türkiye Günlüğü*, n. 14 (Bahar 1991), adlı makalemizde ele alınmıştır

²⁵ Michael Sandel, “Introduction”, *Liberalism and Its Critics*, der. Michael Sandel, (Oxford: Basil Blackwell, 1984), s. 4.

²⁶ Sandel, *a.g.y.*, s. 5.

ken; komüniteryenler, hem ekonomik kuruluşlarda hem de bürokratik devlette gücün odaklaşmasından ve çeşitli zamanlarda kamu hayatının daha önemli yönlerini muhafaza eden ara toplulukların ortadan kalkmasından kaygı duyar.²⁷

Norman Barry de çağdaş liberalizmde iki ana akım tespit etmektedir. Birincisi, bilimsel ve estetik-artistik gerçeğin aranmasında zorlayıcı gücün kullanılmasına şiddetle karşı olan, fakat ekonomik konulara gelince bu bakımdan daha esnek davranan bir yaklaşımdır. Bu liberalizm, *entelektüel özgürlüklerle ekonomik özgürlükler arasında bir ayrıma gider ve ilkinin sonrakinden daha önemli olduğunu kabul eder. Bu anlayışta ekonomide üretim ve dağıtım faaliyetleri arasında keyfi bir ayırım yapılır ve bu ayırım “sosyal adalet” teorisinin özünü teşkil eder. Özgürlük Üstüne* adlı abidevi eserinde özgürlüğün en etkili savunusunu yapmış olmasına rağmen ekonomik görüşlerinde yeniden dağıtımcı bir çizgi izleyen J. S. Mill bu liberalizmin önemli isimlerindedir.²⁸

Daha sahih bir liberal çizgi izleyen ikinci akım geleneksel siyaset felsefesinden ziyade klâsik liberal ekonomiden kaynaklanır. Klâsik liberalizm veya liberteryenizm diyebileceğimiz bu akımın özgür toplum anlayışı etik ve politik evrimle birlikte gelişen çeşitlilik ve plüralizmden esinlenir. Herhangi bir değerler dizisinin başkalarına zorla benimsettirilmesine karşı çıkar, böyle bir uygulamayı özgürlüğün inkârı olarak görür. Ekonomik konularda zor kullanılmasını ve eşitliğin politik metodlarla teşvik edilmesini liberal olmayan yollar biçiminde değerlendirir. Klâsik liberalizm iktidara karşı her zaman şüpheli ve ihtiyatlıdır. Toplumun amaçlarının ve amaçlara yönelik araçların aklın gücü tarafından mutlak biçimde belirlenebileceğine inanmaz. Bütün bireylerin amaçlar konusunda anlaşmamaları durumunda (ki, doğal olarak böyle bir anlaşma hemen hemen hiçbir zaman olmaz), siyasal faaliyetin, ço-

²⁷ Sandel, *a.g.y.*, s. 6-7

²⁸ Barry, *An Introduction...*, s. 222.

güçlülüğü ve çeşitliliği teminat altına alacak, tarafsız (nötr) kuralların ve süreçlerin uygulanmasıyla sınırlanmasını ister.²⁹

Görüldüğü üzere liberalizm genel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Bu iki liberalizmden yalnızca biri elinizdeki çalışmanın ilgi alanına girmektedir. Sosyal liberalizm, refah devleti teorisi, eşitlikçi liberalizm, yeniden dağıtımçı sosyal politika, toplumcu liberalizm, neo-liberalizm³⁰ gibi değişik isimlerle anılan yaklaşım konumuza dâhil değildir. Hayek'in "gerçek" liberalizm olduğunu ima ettiği, günümüzde ise klâsik liberalizm veya liberteryenizm, bazen geleneksel liberalizm³¹ denilen, bizim ise neo-klâsik liberalizm diye adlandırılabilceğini düşündüğümüz liberalizm türü incelememizin konusunu teşkil etmektedir. Klâsik liberalizmin temelleri üzerinde ileriki sayfalarda uzun uzadıya durulacaktır. Fakat buraya kadarki anlatıma dayanarak, klâsik liberalizmin, toplumcu değil bireyci olan; pozitif değil, negatif özgürlük anlayışına dayanan; yaygın, müdahaleci ve baskıcı değil, sınırlı ve sorumlu devlet isteyen; yeniden dağıtımçı sosyal adalet anlayışına karşı çıkıp, adaletin en iyi şekilde piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleştiğine inanan liberalizm olduğunu söylemek suretiyle bu bölümü bağlayabiliriz.

²⁹ Barry, *a.g.e.*, s. 222-3

³⁰ Neo-liberalizm kavramı hem klâsik liberalizmdeki çağdaş yenilenme, hem de 19. yüzyılda klâsik liberalizme alternatif olarak gelişen akım anlamında kullanılabilir. Bir burada kavramı ikinci anlamında kullanıyoruz.

³¹ Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism*; Gamble, *a.g.m.*, s. 30-1.

Kaynakça

- Acton, Lord, *The History of Freedom and Other Essays*, ed. with an Introduction by John Neville Figgis and Reginald Vere Laurence, (New York: Books for Libraries, Inc., 1967).
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1988).
- Arblaster, Anthony, *The Rise and Decline of Western Liberalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1984).
- Barry, Brian, "How Not to Defend Liberal Institutions", *British Journal of Political Science*, V. 20, Part 1, (January 1990), s. 1-14.
- Barry, Norman P., *On Classical Liberalism and Libertarianism*, (London: Macmillan, 1986).
- Barry, Norman P., *Yeni Sağ*, çev. Cevdet Aykan, (Tisamat (t.y. 1989).
- Barry, Norman P. *An Introduction to Modern Political Theory*, (London: Macmillan, 1989).
- Bastiat, Frederic, *Economic Harmonies*, ed. George B. d. Huszar, İngilizce'ye çeviren W. Hayden Boyer, (D. Van Nostrand Company, Inc., 1964).
- Bentham, Jeremy, "Yönetim Üstüne Bir Parça'dan Seçme Parçalar", Çev. Ömer Madra ve Kenan Yonarsoy-Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar*, 3, *Yakın Çağ*, der. Mete Tunçay, (Ankara: SBF Yayınları, 1969), s. 22-63.

- Berlin, Isaiah, "Hobbes, Locke and Professor Macpherson", *Political Quarterly*, 35 (1964), s. 444-68.
- Berlin, Isaiah, "Two Concepts of Liberty", *Four Essays on Liberty*, s.118-72.
- Brown, Alan, *Modern Political Philosophy*, (London: Penguin Books, 1986).
- Buğra, Ayşe, *İktisatçılar ve İnsanlar*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989).
- Campbell, T. D., "Adam Smith and Natural Liberty", *Political Studies*, V. xxv, n. 4 (December 1997), s. 523-34.
- Cambell, Tom, *Justice*, (Humanities Press International Inc., 1988).
- Copleston, Frederic, *Hume*, Çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 1990).
- Cranston, Maurice. "Liberalism", *Encyclopaedia of Philosophy*, C. 3-4, s. 458-61.
- Çağıl, Orhan Münir, "İnsan Hakları ve Tabii Hukuk", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. I, (1984), n. 1-4 s. 69-115.
- Dâver, Bülent, *Çağdaş Siyasal Doktrinler*, (Ankara: Doğan Yayınevi, 1969).
- Dâver, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, (Ankara: Kalite Matbaası, 1976).
- Drury, S. B., "Locke and Nozick on Property", *Political Studies*, V. xxx, n. 1 (March 1982), s. 28-41.
- Dyke, Vernon von, *Political Science: A Philosophical Analysis*, (Stanford University Press, 1960).
- Erdoğan, Mustafa, "Liberal Düşünce Geleneği", *Yeni Forum*, C. 11, n. 252 (1990), s. 20-34.
- Friedman, Milton, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev. Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1988).
- Galston, William, "Defending Liberalism", *American Political Science Review*, V. 76 (1982), s. 621-9.
- Gamble, Andrew, "The Political Economy of Freedom", *The Ideology of the New Right*, ed. Ruth Levitas, (Polity Press, 1986), s. 25-54.
- Goldsmith, M. M., "The Entitlement Theory of Justice Considered", *Political Studies*, V. xxvii (1972), n. 4, s. 578-93.
- Goldsmith, M. M., *Private Vices, Public Benefits: Bernard Mandeville's Social and Political Thought*, (Cambridge University Press, 1985).

- Göze, Ayferi, *Liberal, Marxist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, (İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977).
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1986).
- Gray, John N., "On Negative and Positive Liberty", *Political Studies*, V. xxviii, n. 4 (December 1980), s. 507-26.
- Green, T. H. "Siyasal Boyun Eğme Yükünün İlkeleri Üstüne Dersler' den Seçme Parçalar", Çev. Oğuz Onaran, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçme Parçalar*, 3, *Yakın Çağ*, s. 151-80.
- Gutmann, Amy, *Liberal Equality*, (Cambridge University Press, 1980).
- Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, (Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1985).
- Harpham, Edward J., "Liberalism, Civic Humanism and the Case of Adam Smith", *American Political Science Review*, V. 78 (1984), n. 3, s. 764-74.
- Harrison, Jonathan, *Hume's Theory of Justice*, (Oxford: Clarendon Press, 1981).
- Hayek, F. A., *The Road to Serfdom*, (Chicago: Chicago University Press, 1944).
- Hayek, F. A., *Esaret Yolu*, Çev. Turhan Feyzioğlu, *SBF Dergisi'nden Ayrı Bası* (1948 (?)).
- Hayek, F. A., *The Constitution of Liberty*, (The University of Chicago Press, 1960).
- Hayek, F. A., *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, (London: Routledge and Kegan Paul, 1967).
- Hayek, F. A., *Law, Legislation and Liberty* (Vol. I- Rules and Order), (London: Routledge and Kegan Paul, 1973).
- Heimsoeth, Heinz, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986).
- Hobbes, Thomas, "Dev'den Seçme Parçalar", Çev. Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar 2, Yeni Çağ*, Der. Mete Tunçay, (Ankara: SBF Yayınları, 1969), s. 121-57.
- Humboldt, Wilhelm von, *The Limits of State Action*, (ed. with an Introduction and notes by J. W. Burrov), (Cambridge University Press, 1969).
- Hume, David, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, Çev. Selmin Evrim, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945).

- Hume, David, *Theory of Politics*, ed. Frederic Watkins, (Nelson Philosophical Texts, 1951).
- Isaac, Jeffrey C., "Republicanism vs. Liberalism? A Political Reconsideration", *Political Thought*, V.IX, n. 2 (Summer 1988), s. 349-77.
- Kant, Immanuel, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. Joanna Kuçuradi, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982).
- Lajugie, Jean de, *İktisadî Doktrinler*, Çev. Necmettin Mete, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965).
- Levitas, Ruth, "Introduction: Ideology and the New Right", *The Ideology of The New Right*, s. 1-23.
- Lipson, Leslie, *Demokratik Uygarlık*, Çev. Haldun Güalp-Türker Alkan, (Ankara: T.İ.B. Kültür Yayınları, 1984).
- Lipson, Leslie, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, çev. Tuncer Karamustafaoğlu, (Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973).
- Locke, John, *Essays on the State of Nature*, ed. By. W. von Leyden, (Oxford: Clarendon Press, 1954).
- Locke, John. "Uygar Yönetim Üstüne İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar", Çev. Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, 2, s. 166-94.
- Megone, Christopher. "One Concept of Liberty", *Political Studies*, xxxv (1987), s. 611-22.
- Mill, John Stuart, "Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler'den Seçme Parçalar", Çev. Sina Akşin, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-3*, s. 71-96.
- Mill, John Stuart, *Faydacılık*, Çev. Nazmi Coşkunlar, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986).
- Mill, John Stuart, *Hürriyet*, Çev. Mehmet Osman Dostel, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988).
- Mises, Ludwig von, *Bürokrasi*, Çev. Feridun Ergin, (İstanbul: Türk Ekono-mi Kurumu, 1947).
- Mises, Ludwig von, *Planning for Freedom*, (Illionis: Libertarian Press, 1952).
- Mises, Ludwig von, *The Anti-Capitalist Mentality*, (D. Van Nostrand Company, Inc., 1956).
- Moore, James, "Hume's Theory of Justice and Property", *Political Studies*, V.xxiv, n. 2 (June 1976), s. 103-19.

- Murphy, Joseph S., *Political Theory: A Conceptual Analysis*, (Illionis: The Dorsey Press, 1968).
- Neumann, Franz, *The Democratic and the Authoritarian State*, (Glencoe: Free Press, 1956).
- Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*, (Oxford: Basil Blackwell, 1974).
- Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986).
- Preston, Larry M., "Freedom and Authority: Beyond the Precepts of Liberalism", *American Political Science Review*, V. 77 (1983), n. 3, s. 666-74.
- Rand, Ayn, *Capitalism: The Unknown Ideal*, (Signet Printing, 1967).
- Rand, Ayn, "Devletin Mahiyeti", Çev. Mustafa Erdoğan, *Yeni Forum*, C. 10 (1989), n. 243, s. 16-9.
- Rand, Ayn, "Kapitalizm Nedir?", Çev. Atilla Yayla, *Yeni Forum*, C. 11 (1990), n. 252, s. 38-48.
- Rothbard, Murray, *For A New Liberty*, (London: Collier Macmillan Publis-hers, 1978).
- Sabine, George, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-2 Yeni Çağ*, Çev. Alp Öktem, (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1969).
- Sabine, George, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-3 Yakın Çağ*, Çev. Özer Ozankaya, (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1969).
- Sakman, Sabahattin, "Karl Marx ve Bastiat", *Yeni Forum*, C. 9 (1988), n. 200, s. 29-33).
- Sakman, Sabahattin, *Rasyonel İnsanın Felsefesi*, (İstanbul: Akla Çağrı Yayınları, 1988).
- Sakman, Sabahattin, "Terakki ve Hürriyetle Olan İlişkisi", *Yeni Forum*, C. 9 (1988), n. 210, s 37-40.
- Schapiro, J. Salwyn, *Liberalism: Its Meaning and History*, D. Van Nostrand Company, Inc., 1958.
- Scruton, Roger, *A Dictionary of Political Thought*, London: Pan Books, 1983.
- Smith, Adam, *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms*, ed. Edwin Canan, (New York: Augustus M. Kelley Bookseller, 1964).
- Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği*, Çev. Ayşe Yunus-Meltem Bakırcı, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985).

- Spencer, Herbert, *İlk Prensipler* (iki cilt), Çev. Selmin Evrim, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947).
- Spencer, Herbert, *The Man Versus the State*, (Boston: The Beacon Press, 1950).
- Sunar, İlkey, *Düşün ve Toplum*, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986).
- Toprak, Binnaz, "Liberalizmin Liberal Gelenek İçinden Bir Eleştirisi: C. B. Macpherson", *Toplum ve Bilim*, 28 (Kış 1985), s. 165-73.
- Tunçay, Mete (der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar* (üç cilt), (Ankara: SBF Yayınları, 1969).
- Waldron, Jeremy, "Theoretical Foundations of Liberalism", *The Philosophical Quarterly*, V. 37, n. 147 (April 1987), s. 127-50.
- Yalçın, Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, (Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, 1976).
- Yayla, Atilla, "Adalet Teorilerine Bir Bakış", *Yeni Forum*, C. 12 (1991), n. 261, s. 33-40.
- Yayla, Atilla, "İnsan Hakları'nın Kavramsal ve Aktüel Anlamı", *Türkiye Günlüğü*, n. 14 (Bahar 1991), s. 103-11.
- Yumer, Ruhdan, "Hayek'çi Liberalizmin Temel İlkesi", *Yeni Forum*, C. 9 (1988), n. 215, s. 24-32.
- Yumer, Ruhdan, "Devlet Kuramında Liberal Temalar: Devletin Sınırları (I)", *Toplum ve Bilim*, 31/39 (Güz 1985-Güz 1987), s. 45-57.
- Yumer, Ruhdan, "Devlet Kuramında Liberal Temalar: Sivil Beraberlik Olarak Devlet (II)", *Toplum ve Bilim*, 40 (Kış 1988), s. 17-33.